

– С.133. 12. Pannoport П.А. Русская архитектура X-XIII веков. (Каталог памятников). – Л., 1982. – С.43. 13. Peleński J. Halicz... – S.151-152. 14. Иоаннисян О.М. Церковь Спаса в Галиче... – С.104. 15. Szaraniewicz I. O rezultatach... – S.7. 16. Иоаннисян О.М. К вопросу ... – С.82-86. 17. Лукомський Ю. Звіт Архітектурного загону про дослідження церкви Пантелеймона поблизу Галича у 1989 році. – Львів, 1990. – Ч.ІІ. – С.9-10. 18. Лукомський Ю. Білокам'яний храм... – С.601-602. 19. Лукомський Ю. Невідомі церкви ... – С.575-577. 20. Асеев Ю.С. Архитектура древнего Киева. – К., 1982. – С.133.

УДК 711

Турчин В.І.

НУ “Львівська політехніка”, кафедра містобудування

НОСІЇ ТРАДИЦІЇ В САКРАЛЬНІЙ АРХІТЕКТУРІ УКРАЇНИ

© Турчин В.І., 2000

Розглядається збірність феномену традиції в сакральній архітектурі та елементи – носії традиції. Досліджується роль кожного з них у творенні, підтриманні та перенесенні традиції, а також їх зв'язки та взаємні впливи.

Традиція є центральним поняттям української церкви, це також універсальний критерій оцінки всього, що прагне до обшару священного ритуалу. Нею зумовлений кожен акт релігійної діяльності, що також стосується «творчості» в галузі церковної архітектури. Саме тому значення цього критерію для архітектури настільки істотне, а проведення досліджень у вказаному напрямку – доцільне і важливе.

Традиція [лат. *traditio* – передавання, розповідь] – переказ, усне передавання історичного матеріалу; звичаї, порядок, правила поведінки, обряди, світогляд, навички що передаються від покоління до покоління.

Особливого значення традиція набула в Східній (Грецькій) Церкві, частиною якої є Українська Церква. Отець Юліан Катрій вказує, що: «На формування духовости Східної Церкви мали великий вплив передусім такі чинники: Св.Євангелія, апостольська традиція перших віків, свята Літургія та любов молитви і містики» [2, с.286].

Феномен традиції за своєю суттю є збірний. Його творять такі елементи, як територія, етнос, історія, просторово-організаційний уклад, а також богословські догмати і канони. Ці елементи одночасно є й носіями традиції, оскільки вона існує на певній території, переноситься етносом, триває в часі, проявляється в архітектурі, твориться, акцептується і підтримується богослов'ям.

Територіальний елемент – це перш за все землі державних чи внутрішньодержавних утворень, природні та кліматичні умови (рельєф, клімат, рослинність, наявність тих чи інших будівельних матеріалів), а також близькість чи віддаленість до торгових шляхів, великих агломерацій, центрів поширення традиції як всередині країни чи регіону, так і за кордону.

Територія, яку займає сучасна Україна, знаходиться в межах кількох історико-географічних (Київщина, Чернігівщина, Волинь, Галичина, Поділля, Слобожанщина та ін.) та етнічних земель (Бойківщина, Буковина, Гуцульщина, Лемківщина, Покуття, Полісся та ін.). Ці території відмінні як за своїми природними умовами (Волинь та Полісся – лісовий

болотяний край, Галичина та Поділля – лісостеп, Лемківщина, Гуцульщина, Бойківщина, Покуття, Буковина – гірські краї, Слобожанщина, Кубань – степ); густотою та складом населення, існуванням великих та малих міст; так і за місцезнаходженням поблизу чи здалеку від торговельних шляхів, мирних чи небезпечних сусідів.

Для всіх українських земель було характерним поширення дерев'яного храмобудівництва, але, наприклад на Київщині, Чернігівщині, в Галичині, Холмщині, на Волині, де від княжих часів було багато міст та містечок, розвивалося муроване будівництво. «Такі міста, як Володимир-Волинський, Холм, Галич, Люблин, Овруч, Перемишль, Дрогобич, Камінець, Острів, Бересть, Більськ, Чорторійськ покриваються новими будовами» [5, с.44].

Традиція акумулюється, збирається, твориться, триває, переноситься, зберігається в повноті етнічного укладу нації у її історії. Етнічний носій міститься у звичаях, обрядах, віруваннях, навичках тієї чи іншої групи, племені, народу, нації. Він виявляється у поширенні серед представників одного етносу характерних тільки для нього особливостей вираження сакруму. Форми, що входять до складу церковних традицій, пов'язані із природними здібностями людини використання свого інтелекту, відчуттів і почуттів у віднайденні зв'язку з Божою сутністю.

Історія, як носій традиції церковної архітектури «на деяких частинах української етнографічної території сягає апостольських часів» [8]. Поняття традиції, а також перше окреслення його сенсу і значення для християнської релігії невід'ємно пов'язане з історією Церкви. І справді, вже в ухвалах перших соборів, які мали для Церкви силу головних - освячених правд, багато разів звертаються до традиції.

Найвизначнішою подією було, звичайно, Хрещення Русі, яке дало початок масовому храмобудівництву. Суттєво вплинули на розвиток сакральної архітектури розкол єдиної церкви на православну і католицьку, розквіт та занепад Київської Русі, піднесення Галицько-Волинського князівства, період Руїни, литовське та польське поневолення, Берестейська Унія, період ренесансу та особливо Мазепинського бароко, австрійські (в Галичині та Карпатах) та російські (на Лівобережжі, Поділлі, Волині) впливи (будівництво за установленнями імперськими зразками), нові стилі початку ХХ століття, автокефалія, радянський період.

Об'ємно-просторовий уклад є матеріальним вираженням традиції. Головними планувальними структурами, від яких пішов розвій храмової архітектури, були: на сході – рівнораменні хрестові будівлі – «створився особливий візантійський стиль та візантійський тип хрестових храмів (грецький хрест), переважно центричний, часто зближений до кола, або й цілком на основі кола. Так постали ротондові храми» [4]. Базилика (отримала назву від державної будівлі Стародавнього Риму) – видовжена тринавна будівля – поширилася в західному світі. Пройшовши через людське сприйняття, вони набувають великої різноманітності планувальних структур, зовнішніх форм, вирішень інтер'єру, архітектурного декору. Але ця різноманітність мистецьких звершень, яка проявляється у великій кількості різних архітектурних типів і моделей святинь, не виключає спільності їх сакральної сутності – того самого віднесення до Традиції. Різні форми вираження сакруму сприяють кращому розумінню людиною Правди Божої і наближенню до неї.

Богослов'я, здійснюючи мету Церкви, визначає критерії відповідності сакрального мистецтва – “відображення Божої Краси і Правди”. Отже, храми будують згідно з установленнями церковними догматами і канонами так, щоб усе вказувало на їхню святість та про призначення для Святої Літургії. Ще у св. Максима Ісповідника з'явилася розвинута сим-

волічна ідентифікація окремих частин святини, виконана з цілою їхньою багатозначністю планів. «По-перше – святиня як ціле – це образ всесвіту, вівтар (sanktuarium) це його «світ горний», тоді як частина для вірних – «світ дольний»; по-друге – святиня це символ тільки чуттєвого світу, а в той же час вівтар – це небо, тоді як ціла святиня – земля; по-третє – святиня, коли уподоблюється людині, її вівтар це душа, жертвний стіл – розум, святиня як ціле – тіло; по-четверте ж – святиня це образ душі в її «розумовій і життєвій силі»» [9, с.114].

Кожен із зазначених елементів традиції не існує окремо, вони пов'язані між собою розвинутою системою зв'язків та взаємних впливів.

Етнос та територія як носії традиції органічно доповнюють один одного: етнос існує на певній території свого розселення, від природних умов та географічного розташування залежить щільність населення, кількість великих міст – центрів поширення традиції; у той же час територія поширення регіональних шкіл залежить від етнічного складу місцевого населення.

Природний ландшафт та етнічні особливості сприяли й різноманітності вираження сакральної символіки, покладеної в основу традиційних дерев'яних церков. Так, бойківські, поліські, буковинські, галицькі тридільні триверхі церкви або ж гуцульські чи галицькі хрестові одноверхі, маючи дуже подібну планувальну структуру, однакову кількість верхів одержали зовсім відмінну зовнішність: різна кількість заломів, форма верхів, опасань, пропорції тощо.

Настільки ж тісними є зв'язки етнічного і богословського елементів. «Щодо основного елементу релігійного комплексу – релігійної свідомості, то вона набуває своєрідного забарвлення завдяки тісному переплітання з етнічною та національною свідомістю і самосвідомістю» [7, с.27]. Сакральні елементи релігії, своєю чергою, досить активно взаємодіють з народною, національною культурою, традиціями, звичаями і обрядами, глибоко проникають у побутову сферу.

Суттєвим є взаємовплив історичного, богословського та архітектурного елементів: так історичний розвій спричинявся до зміни деяких церковних канонів і, як наслідок, до творення нових форм вираження сакруму; з іншого боку, ухвали церковних соборів, укладення уній вплинули на подальший історичний розвій.

Згадаємо і про вплив етнічного, територіального та історичного елементів на об'ємно-просторовий уклад. У процесі еволюції світового архітектурного процесу, внаслідок переосмислення візантійської, моравської традиції, перенесення її на український ґрунт, запрошення іноземних майстрів, особливостей місцевих будівельних матеріалів, з міркувань доцільності та естетичного сприйняття, часом насаджування чужих церковних традицій ми отримали велике розмаїття архітектурних форм вираження сакруму. У мурованій архітектурі це чотиристовпні хрестово-купольні багато- і одноверхі храми візантійського стилю («Через Київ та Чернігів, аж до Володимира-Волинського розширилася архітектура тринавіних і п'ятинавіних церков, з одним і багатьма куполами» [4, с.2]), ротондальні та квадрифольні моравські церкви («Землі карпатських хорватів, дулібів, бужан, волинян ... знаходилися під впливом християнізації, що йшла з Великої Моравії» [3, с.6]), триконхові храми візантійсько-атонського типу, романські та готичні храми оборонного типу, тридільні та хрестові одно- та багатOVERХІ ренесансові та барочні церкви тощо. У дерев'яному сакральному зодчестві «квадрат є первісною формою творення просторів в дереві» [1, с.26]. Квадратна (прямокутна) кліть із рубленим верхом у середні віки була дуже раціональною з міркувань обороноздатності. Така форма плану «с давня, первісна і виходить із місцевих

конструктивних можливостей зрубної системи будівництва» [6, с.417]. Власне на основі зрубу сформувалися дво-, тринавні, хрестові в плані, одно-, багатoverхі та безверхі дерев'яні церкви, а всі наступні впливи європейських стилів позначилися лише на конструкції верхів та декорі.

Отже, можна стверджувати, що традиція є багатоплановим поняттям. Її побудова є багатокритеріальною. Кожен із згаданих носіїв традиції має незаперечне значення для її творення, тривання і збереження. Важливим є також узгодження критеріїв. Вони пов'язані між собою розгалуженою системою зв'язків. Пов'язання, синтез, багатокритеріальність феномену – у збірному розумінні традиції. Ще однією особливістю є непорушність меж традиції. «Є переконання, що ні Святе Писання, ані догми і канони, ані теологія і мистецтво не є в стані виразити повною мірою Правди Божої, а тільки до цієї Правди наблизитись, вказати на деякі аспекти Його існування, виключити фальшиві інтерпретації» [9]. При цьому не надається зайвої ваги новим, оригінальним підходам, щоби швидше гарантувати їхнє підтвердження в Традиції, вказати на їхнє Боже походження. Прогрес сам для себе не має великого значення, поки не є «наближенням хоч на крок до Правди». Отже, кожен із носіїв традиції мусить розглядатися саме в площині його автентичності, послідовності, виразності, повноти відтворення Божої Правди.

1. Драган М. *Українські деревляні церкви*. – Львів, 1937. 2. Катрій Ю. *Наша християнська традиція*. – Нью-Йорк, 1988. 3. Могитич І. *Нариси архітектури української церкви*. – Львів, 1995. 4. Патріарх Димитрій. *Тези лекцій про християнські храми // Українська церковна архітектура*. – Львів, 1995. 5. Січинський В. *Історія українського мистецтва. Наукове товариство ім. Шевченка в Америці*. – Нью-Йорк, 1956. 6. Тарас Я. *Квадрат і кліть у планувальній структурі церков українців Карпат // Народознавчі зошити. Інститут народознавства НАНУ*. – 1999. – № 3. 7. Шуба О. *Релігія в етно-національному розвитку України*. – К., 1999. 8. Чубатий М. *Українська католицька церква // Українська церковна архітектура*. – Львів, 1995. 9. Uscinowicz J. *Symbol. Archetyp. Struktura. Hermeneutyka tradycji w architekturze swiatyni ortodoksyjnej*. – Bialystok, 1999.